

S. 62. 54. Mańkowski Z. *Kalendarium walk BCh na Lubelszczyźnie*. – S. 73. 55. Gmitruk J., Matusak P., Nowak J. *Kalendarium działalności bojowej Batalionów Chłópskich*. – S. 161. 56. Góra W., Juchiewicz M. *Walczyli razem*. – S. 65. 57. *НА нпу РМРБ, ф. 1499, он. 1, снр.7, арк. 3.*

В.С. Виздрик

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.: ІДЕЯ ТА ІДЕОЛОГІЯ

© Виздрик В.С., 2002

Розглянуто багатовимірність українського націоналізму в період визвольних змагань першої половини ХХ ст., в основі якого була ідея національного визволення та побудови власної держави.

The versatility of Ukrainian nationalism, with the idea of national Liberation and creation of the national state constituting its basis, has been under consideration.

Ідея українського націоналізму породжена самим буттям української нації, історичним та духовним утвердженням. Ідеологія українського націоналізму постала та розвинулася як цілісна система понять і вартостей, існування світу, нації, людини. Вона не є якоюсь надуманою, штучною теорією, їй притаманна глибока традиційність щодо основ буття української нації, її культури, самої психології народу. Якщо торкатися світоглядних засад, то український націоналізм базується на християнських принципах. Йому властивий усебічний ідеалізм, тобто плекання усього духовного, ідеального в людині та суспільстві. Також необхідно зауважити, що в основі національної ідеї лежить така ознака, як європейськість – це той фундамент, на якому постала і стоїть українська нація, на якому утверджувалася і утверджуватиметься національна сутність українця. Вона згуртувала українців розумінням єдності поколінь, спільного походження, мови, історії, а головне – була “тою містичною силою, котра зветься волею до життя, волею творити окрему одиницю між расами” [1].

Український націоналізм варто розглядати і розуміти як цілісний історичний феномен і одночасно: 1) як явище соціально-психологічне і вже на цій основі; 2) як світогляд; 3) як специфічну ідеологію і політичний дух [2].

В українській науці термін “націоналізм” з’явився у 80 – 90-ті роки ХІХ ст. Тоді він не мав ідеологічного забарвлення і ототожнювався з боротьбою нації за свої культурні, соціальні і політичні права [3]. На рубежі ХІХ – ХХ ст. український національний рух розділився на окремі політичні течії і боротьба між ними призвела до ідеологізації поняття “націоналізм”. А на початку ХХ ст. М. Міхновський уже свідомо вживав термін “український націоналізм” стосовно своїх ідеологічних висловлювань, фактично з цього часу у політичній свідомості закарбувалося це твердження.

Український націоналізм став багатовимірним поняттям, основою якого була ідея національного визволення. Оформлення у 20-х роках ХХ ст. добре структурованої націоналістичної течії було однією з тих “поодиноких воль”, що, оформивши власну ідеологію та програмні напрями, виступала з вимогою революційної боротьби українського народу за своє визволення від поневолення. Визначальними моментами, які вплинули на формування та розвиток українського національного руху, були такі складові: розчарування у західних демократіях, що санкціонували повоєнний поділ України між державами-сусідами; перехід

польської держави від парламентарної демократії до “санаційної” диктатури; зростання тоталітаризму в Європі; антиукраїнський терор в УРСР [4].

Незважаючи на втрату державності в I чверті ХХ ст., українські національно-патріотичні сили продовжували вірити в ідею нації та незалежної соборної держави, що привело до консолідації націоналістичного руху. Розвиток ідеології та тактики націоналізму в українському суспільному житті вимагали об’єднання розрізнених націоналістичних організацій, створення єдиного керівного центру. І саме така організація була покликана до життя на Конгресі українських націоналістів, який проходив у Відні з 28 січня по 3 лютого 1929 р. [5]. Організація Українських Націоналістів (ОУН) була створена завдяки об’єднанню Української військової організації (УВО), Легії українських націоналістів (ЛУН), Групи української націоналістичної молоді (ГУНМ) та Союзу української націоналістичної молоді (СУНМ). Отже, український націоналізм як духовний та політичний рух народився з самої природи української нації, з її прагнень до боротьби за вільне співіснування з іншими народами [6, 7]. Ідеологія ОУН була сформульована в програмних документах організації. В їх основу покладено пріоритет інтересів нації, яка визнавалася “найвищим типом людської спільності”. Метою боротьби проголошувалося створення незалежної Соборної Держави. На етапі національної революції передбачалося встановлення національної диктатури, створення законодавчих органів не шляхом загальних виборів, а “на засаді представництва всіх організованих суспільних верств” [8].

Ідеологічні постулати ОУН були узагальнені в Політичній програмі, яка була прийнята на II Великому Зборі (серпень 1939 р.). Там зазначалося, що устрій Української держави будуватиметься на засадах націократії, під якою розуміється “влада нації в державі, що опирається на зорганізованій й солідарній співпраці всіх соціально-корисних верств, об’єднаних – відповідно до їх суспільних функцій – в представницьких органах державного керування”. На чолі суспільної ієрархії мав бути “Вождь Нації”. Засаду надпартійності замінено принципом протипартійності. Існування політичних партій буде замінено законом. Єдиною формою політичної організації населення держави буде ОУН – як підстава державного ладу й чинник національного виховання та організації суспільного життя” [9]. Отже, міцність національної ідеї лежить всередині національно-революційного процесу, остаточною метою якого є виховання нового типу українця [10].

Незважаючи на те, що в українському суспільстві впливи національної ідеї на поч. ХХ ст. ще не набули значного поширення, зате ідеї самостійництва міцно закріпилися на національному ґрунті. Важливою подією в національно-політичному житті на західно-українських землях була поява в 1900 р. у Львові брошури наддніпрянського адвоката М. Міхновського “Самостійна Україна”, що стала ідеологічною платформою Революційної української партії (РУП) та першим політичним маніфестом українського націоналізму.

В основу свого вчення М. Міхновський поклав ідею національно-державної самостійності України, встановлення в ній справедливого соціального ладу. “Доки ми не здобудемо собі політичних й державних прав, – наголошував М. Міхновський, – доти ми не матимемо змоги уладнати стан речей у себе дома до нашої вподоби, бо інтерес наших господарів є цілком супротивний нашим інтересам, бо розплющення очей у рабів є небезпечно для панів” [11]. Аналізуючи суспільно-політичне життя українців, автор робить висновки, що головною причиною пригнобленого становища українства є відсутність у нього національної ідеї. “Націоналізм – це велетенська непоборна сила. Під її могутим натиском ламаються, здається, непереможні кайдани, розпадаються великі імперії і з’являються до історичного

життя нові народи, що до того часу були під чужинцями-гнобителями” [12]. Далі зазначено, що в Україні націоналізм дуже запізнився, українська нація, за винятком її невеликої частини, не є націоналістичною. Вона не володіє могутньою зброєю для захисту своїх інтересів і тому загарбана іншими націями. Лише коли вона візьме на озброєння націоналізм, тоді подолає усі перепони на шляху до своєї незалежності.

Можна без перебільшення стверджувати, що одним з перших речників ідеології українського націоналізму в пореволюційний час був Д. Донцов, який у міжвоєнний період мешкав у Львові. Йому належить заслуга в розвитку та формуванні української національної думки в 20 – 30-х роках ХХ ст. Д. Донцов всебічно і глибоко обґрунтував роль і місце України в європейському геополітичному просторі, наголошував, що впродовж віків склалися матеріальні, духовні, релігійні, культурні передумови для існування власної держави. Про це він писав у численних працях “Історія розвитку української державної ідеї” (1917 р.), “Підстави нашої політики” (1921 р.), “Що таке націоналізм” (1928 р.), “Маса і провід” (1918 р.) та інші. “Українська державна ідея, – наголошував автор – стала в ХХ ст. знову міжнародним питанням... Від розв’язування цього питання залежить політична рівновага не лише Сходу, але й цілої Європи” [13].

Так, у праці “Підстави нашої політики”, яка мала великий вплив на виховання цілого повоєнного покоління, Д. Донцов підкреслював: українцям на новому етапі національного відродження необхідно плекати, щоб вистояти у майбутньому: “... щоби самостійницька інтелегенція, ... знайшла формулу великого народного руху на Україні і виразно намітила його мету” [14]. Початком оформлення донцовського націоналізму як окремої ідейно-політичної течії стало заснування редагованого ним тижневика “Заграда”, перший номер якого вийшов 1 квітня 1923 р. “Загравісти” своє кредо визначили так: “Се “Вірую” знає один абсолют – націю, один категоричний імператив – її волю до життя” [15]. Д. Донцов, друкуючись під псевдонімом “Дмитро Закопанець”, започаткував ідеологізацію радикального українського націоналізму. Завдяки зусиллям Начальної команди УВО в 1922 р. у Львові відновлено видання “Літературно-наукового вісника” (ЛНВ) під редакцією все того самого Д. Донцова. Як зауважив О. Баган – сучасний дослідник цього питання, – теоретик націоналізму Донцов надав якісно іншого, бойового характеру журналу. Головним завданням бачив відродження героїчного, величного духу серед українців, піднесення яскравої національної ідеї, яка б гарантувала і надихала на подвиги цілі покоління [16].

Підсумок попередніх теоретичних напрацювань щодо шляхів визволення українського народу та побудови незалежної держави зроблено у книзі “Націоналізм” (1926 р.). Ця праця визначила головні філософські засади розвитку націоналізму, виховала і вказала шлях до боротьби і утвердження національної ідеї тисячам і тисячам українських патріотів. Автор подає розгорнуту картину попереднього періоду українського національного відродження і накреслює ідейну програму плекання та утвердження принципів націоналізму [17]. Своє завдання Д. Донцов вбачав у тому, щоб “вплинути на формування української національної ідеології, яка, я в це, вірю, вийде переможно з духовного розбрату наших днів і тим самим вплинути на біг майбутніх подій” [18]. Вихід у світ цієї книжки та дискусія навколо неї в українській публіцистиці призвела до індифікації українського націоналізму.

Ідеї націоналізму широкою хвилею захоплюють українське студентство та учнівство. Ряд робіт Д. Донцов стосуються виховання підростаючого покоління. У праці “Юнацтво і Пласт”, зокрема, накреслено світоглядну позицію, якої повинна дотримуватися молодь. Зазначаючи, що лише культ особистої ініціативи – взамін культу маси, лише жадоба

випередити інших – взамін зрілого рівноправства, культ змагання національних догм – замість дискусій і сумнівів, культ відваги, волі, великих ідей, ідеалізм спроможні вивести націю з морального занепаду [19]. Молодь, за Донцовим, повинна бути відважною, завзятою і впевненою у своїх переконаннях. Найважливіше, що молодь означає: зміну, дію і життєздатність – саме ті якості, які потрібні українській нації. У “Завданнях молодого покоління” Д. Донцов констатує, що нове покоління необхідно виховувати на прикладі борців за свій народ. Ця центральна мета передбачає дві ідеї, які повинні жити в душі – віра в посланництво свого народу й почуття честі [20].

Ідеї Д.Донцова мали неабиякий вплив на формування націоналістичного світогляду українців. На 20-ті роки ХХ ст. припадає діяльність “професійних” ідеологів українського націоналізму, учасників націоналістичного руху – М. Сціборського, Ю. Вассияна, Д. Андрієвського, В. Мартинця, З. Коссака, Ю. Охримовича та інших. Дещо пізніше націоналістична ідея отримала подальший розвиток у творах С. Ленкавського, Я. Стецька, С. Бандери та цілої генерації борців українського національно-визвольного руху, згуртованих навколо донцовського “Літературно-наукового вісника” [21].

Розглянемо деякі з їх праць. Як зазначає Ю. Вассиян, завдання націоналізму “полягає у підготовці та здійсненні програми національної революції, що дасть Українській Нації міцні форми державного життя”[22]. Український націоналізм, за словами автора, “... не є тільки політичною програмою окремого гурту людей, теорією національного визволення на ґрунті ідеї українського державництва – практичною організацією чинників державно-творчого акту ...” [23].

Його однодумець М. Сціборський зазначав, що тільки через власну державу нація стає творчим чинником історії та повноправним господарем своєї долі, бо тільки державне існування нації сповна здійснює і посилює дієвий характер самої національної ідеї [24]. Покладаючи на молодь важливі завдання, М. Сціборський писав, що молодий активний націоналізм повинен чітко накреслити найкоротші шляхи соборної нації до державності, вкладаючи в свою діяльність три незмінні засади: віру в себе, у свою націю, в її майбутнє [25].

Аналізуючи умови, в яких опинилася українська молодь на початку 20-х рр., В. Мартинець відзначав цілковитий занепад ідеалізму. Причини цього у депресії та зневірі до деяких провідників національно-визвольного руху. Вказуючи на пріоритетні шляхи навчання і виховання молоді в русі українського націоналізму, автор наголошував на потребі якісного залучення ще не здеморалізованого, суспільно-активного молодого покоління в ряди ОУН і виховання його в дусі нових засад й ідеалів “бо лише нове покоління, виховане на нашій національній традиції, може дати новий тип українця, здібного не лише на героїчні вчинки, але і на буденну, дрібну працю...” [26]. Національна ідея мусить стати для молодого покоління “життєвою картою, планом його праці, метою життя” [27].

Виховання підростаючого покоління, за Д. Андрієвським, повинно базуватися на таких засадах, які б виховували людей сильних духом і міцних волею, гордих і відважних, що остаточно позбулися рабської психології, які прагнуть праці, подвигу на користь свого народу [28].

На початку 30-х років для ідейного та морального виховання членства ОУН було створено “Десять заповідей українського націоналіста” [29], “12 прикмет характеру українського націоналіста”[30], “44 правила життя українського націоналіста”[31], “10 заповідей

українця-волютариста” [32]. Привертає увагу “Молитва українського націоналіста”: “Україно, Мати Героїв, зійди до серця мого. Прилинь бурею вітрів Карпатських, Карпатських ручаїв, боїв, славою завойовника Батька Хмеля. Триумфами, гуком гармат, радісним гомоном Софійських дзвонів, хай душа моя в тобі відродиться, бо ти Пресвята, бо ти усе моє щастя” [33]. Аналіз цих ідеологічних святинь націоналізму дає розуміння морального обличчя українського революціонера-підпільника, чин і жертвність якого гідні подиву.

Важливого значення провід ОУН надавав питанням навчання та виховання української молоді, оскільки “вона – майбутнє нації”. Так, ОУН неодноразово зазначала, що власну систему виховання, найвищим ідеалом якої є нація, необхідно розбудовувати на відвічних законах людського життя, бо лише таке виховання у змозі підняти з глибини душі народу всі його творчі можливості й майбутні перспективи на те, щоб з їх допомогою стати творцем свого життя [34]. “Націоналізм: нова сила виховання” – наголошувалося, що тільки ідея нації пов’язує виховання з надбанням минулого, сучасного й творчістю майбутнього, надаючи цьому процесу та єдності [35]. Виховна функція українського націоналізму нерозривно пов’язана з цілістю потреб і завдань української нації. Отже, система національного виховання об’єднувала такі складові: національно-державницьке виховання; громадсько-моральне; суспільно-професійне; мілітарне та фізичне [36]. У численних інструкціях КЕ ОУН з питань національного виховання молоді зазначалося, що ОУН працюватиме над цими принципами згідно з програмним положенням організацій. У статті “За національний зміст виховання української молоді”, поміщеній у Бюлетені КЕ ОУН за 1933 р. наголошувалося: боротьба за відповідне виховання молоді – це боротьба за душу нації, за основи її майбутнього [37].

Наступним етапом на шляху оформлення ідеологічної платформи організації були постанови Другого великого збору ОУН (серпень 1939 р.) та (квітень 1941 р.). На розгортання українського визвольного руху негативно вплинув розкол в ОУН, який стався в лютому 1940 р. ОУН поділилася на мельниківців і бандерівців. Причиною такого розколу в ОУН були тактичні, психологічні мотиви і діяльність ворожих розвідок, хоч напередодні Другої світової війни обидві частини ОУН намагалися консолідувати українські політичні сили.

Одним із спадкоємців ідей націоналізму стає С. Бандера, який пройшов вишкіл у “Пласті”, добре знав радикальні погляди студентства, навчаючись у Львівській політехніці. “Український націоналістичний визвольний рух, – зазначає С.Бандера, – для досягнення найвищої мети, він ставить перед українським народом означений зміст української держави, саме такий, щоб вона об’єднала в собі цілий народ, всі українські землі ...” [38].

Одним із найближчих однодумців С. Бандери, визначним теоретиком і практиком націоналізму був Я. Стецько. Своєю ідейністю у вирішальні моменти боротьби він гарантував міцність і збереження революційного характеру ОУН. Особливо важливе значення мала його праця в розбудові Антибільшовицького блока народів, коли ОУН виросла у міжнародну антиімперську силу. Я. Стецько – один з найкращих представників ідеології українського національного визволення, акцентував увагу на правильному розумінні ідеології українського визвольного націоналізму. Так, у статті “Україна – пробойова сила християнської і національної ідеї” говорилось: “Націоналізм – це щирий, благородний, альтруїстичний патріотизм, який прагне до духовної і моральної, культурної й матеріальної величі власної нації на її власній землі власними зусиллями, а не коштом рабства іншої нації...” [39]. Такий націоналізм не має нічого спільного з загарбницьким націоналізмом панівних націй,

до яких він зараховував і російську націю. Найвище національне та світове призначення українського націоналізму, за словами Я.Стецька, – здобуття для українського народу власної держави, яка “... єдина може забезпечити свободний розвиток і добробут всього населення української землі, без різниці віровизнання, національності і раси” [40].

Спадщина ідеологів українського націоналізму – це той морально-ідейний заповіт, на якому повинно виховуватися нове покоління української молоді. Національна ідея – духовний стрижень в інтелектуальному поступі української нації. Втілення української національної ідеї – це споконвічна мрія багатьох поколінь українського народу на чолі з його великими провідниками. Українська держава має характеризуватися наявністю національної, демократичної і правової влади, що суворо дотримується Конституції та законів України, а також неухильно утверджує і розвиває національні українські пріоритети в усіх сферах політичного, економічного та суспільного життя. Національна ідея в цьому контексті виступає гарантом національної стабільності та могутності нації, є одним з потужних джерел державотворчого процесу. Реалізація постулатів національної ідеї в Україні – один із вагомих чинників для вступу її в Раду Європи.

1. Донцов Д. *Націоналізм*. – Лондон – Торонто, 1966. – С. 213. 2. Касьянов Г. *Український націоналізм: проблема наукового переосмислення* // *Український історичний журнал*. – К., 1998. – № 2. – С. 43. 3. Там само. – С. 44. 4. Зайцев О. *Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920 – 1930-ті рр.)* // *Сучасність*. – 1994. – № 2. – С. 70 – 76. 5. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. Спр.77. – Арк.32 – 5. – Спр.37. – Арк.26. 6. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. – Арк.12 зв. 7. Баган О. *Світоглядно-ідеологічні засади українського націоналізму* // *Визвольний шлях*. – Лондон, 1985. – КнХІІ. – С. 14 – 16. 8. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів у боротьбі 1929 – 1955 рр.: *Збірник документів: Видання ЗЧ ОУН, 1955*. – С. 3 – 6. 9. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Упорядкували Г. Гунчак і Р. Сольганик*. – [Б.м.]: Сучасність, 1983. – І-ІІ. – С. 401 – 402. 10. *Програма виховання в ОУН // Розбудова Нації*. – Прага, 1929. – Ч. 10 – 11. – С. 349 – 350. 11. Міхновський М. *Самостійна Україна*. – Лондон, 1967. – С. 24. 12. Дробот І. *Трансформації націоналістичної ідеології в першій половині ХХ ст.* // *Український історичний журнал*. – К., 2001. – № 6. – С. 110. 13. Донцов Д. *Історія розвитку української ідеї*. – К., 1991. – С. 33. 14. Донцов Д. *Підстави нашої політики*. – Відень, 1921. – С. 209. 15. *Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали*. – І.І. – С. 58. 16. Баган О. *Націоналізм і націоналістичний рух: Історія та ідеї*. – Дрогобич, 1994. – С. 36. 17. Донцов Д. *Націоналізм*. – Лондон – Торонто, 1966. – 363 с. 18. Донцов Д. *Націоналізм*. – С. 14. 19. Донцов Д. *Юнацтво і Пласт*. – Львів, 1928. – С. 8. 20. Бердій А. *Вплив Д. Донцова на формування ОУН* – Б.м., Б.р. – С. 25 – 26. 21. Баган О. *Націоналізм і націоналістичний рух: Історія та ідеї*. – С. 55 – 56. 22. Вассиян Ю. *Ідеологічні основи українського націоналізму* // *Політологічні читання*. – К., 1995. – № 3. – *Українсько-канадський щоквартальник*. – С. 236. 23. Там само. – С. 248. 24. Сціборський М. *Націократія*. – Прага, 1942. – С. 101 – 102. 25. Сціборський М. *Соборність психології та політики – основа націоналізму* // *Розбудова Нації*. – Прага, 1928. – Ч. 1. – С. 3 – 4. 26. Мартинець В. *Ідеалізм в українській суспільності* // *Національна Думка*. – Прага, 1927. – Ч. 2. – С. 5 – 7. 27. Там само. – С. 7 – 8. 28. Андрієвський Д. *Розбудова Нації* // *Національна Думка*. – Прага, 1927. – Ч. 7 – 8. – С. 7. 29. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955 рр.: *Збірник документів: Видання ЗЧ.ОУН, 1955*. – С. 56 – 57. 30. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.37. –

Арк.12 зв. 31. Мірчук П. Нариси історії ОУН. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське вид-во, 1968. – Т. 1 (1920 – 1939). – С. 128 – 129. 32. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. Оп.1. – Спр.36. – Арк.17. 33. Там само. – Спр.37. – Арк.16. 34. Підстави національного виховання // Наш клич. – 1933. – 16 квітня. 35. ЦДАВОВ України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.21 зв. 36. Там само. – Арк.23 зв.-24. 37. ЦДІА України у Львові. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2619. – Арк.43. 38. Бандера С. Слово до Українських націоналістів-революціонерів за кордоном. – 1948. – С. 9. 39. Стецько Я. Українська Визвольна концепція. – Т. 2. – Мюнхен, 1991. – С. 9. 40. Там само. – С. 127.

І.М. Стасюк

РУХ ЗА ЛЕГАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ У 1970 – 1980-х РОКАХ

© Стасюк І.М., 2002

Аналізується рух за легалізацію Української греко-католицької церкви в Україні у 1970 – 1980-х роках.

The struggle of the Greek-Catholic church for the legalization in Ukraine in 1970 – 1980 is analysed.

Впродовж свого тривалого існування Українська греко-католицька церква відіграла важливу роль в національно-духовному житті українства. Не стали винятком друга половина 40-х – 80-ті роки ХХ століття, коли вона перебувала поза законом. Незважаючи на проголошену комуністичною владою “самоліквідацію” УГКЦ, її священнослужителі здійснювали національно-релігійну діяльність серед пастви в Україні нелегально. Зокрема, в період 1970 – 1980-х років, коли керував катакомбною церквою владика В. Стернюк, висвячений на єпископа-помічника ще за життя В. Величківського [6, с. 21, 23]. Очолюваному ним підпільному єпископату довелося багато попрацювати для збереження національної церкви, отже – і прадідівської віри. І робити це в умовах суворої конспірації, коли один необачний крок міг призвести до ліквідації ієрархічної структури УГКЦ, що в остаточному результаті загрожувала її існуванню. Попри вкрай несприятливі обставини церква зуміла перемогти наявні перешкоди й довести брехливість твердження патріарха Пімена про “тотальне знищення УКЦ і триумф РПЦ” [6, с. 23, 24; 14, с. 151].

Характерно, що у своїх проповідях греко-католицькі священники, що виконували душпастирські обов’язки і вдень, і вночі, в робочі й вихідні дні, на квартирах і в глухих лісових хащах, у зареєстрованих православних церквах та у вогких, темних погребях закликали присутніх “вставати на захист прав Церкви і нації, свободи людини” [6, с.23]. Виголошуючи подібні гасла, вони впливали на настрої і світогляд частини українців, посилюючи їх неприязнь та опозиційність щодо комуністичної тоталітарної системи.

Велику увагу приділяли греко-католицькі священники й вихованню в молоді глибоких патріотичних почуттів, отже, плеканню ідейних продовжувачів боротьби за незалежну українську державу. Вихованням юнаків та дівчат в патріотичному дусі займався, наприклад, отець В. Сеньківський. За його завданням молодь, що збиралася у нього в домі чи на квартирі його сина, задалегідь готувала виступи з віршами, піснями, розповідями про